

פולחן האישיות של "שמש העמים" אריה שוהם

מסכת חייו של **יוסיף ויסריונוביץ' ג'וגאשווילי**, הידוע יותר בשם אותו אימץ לעצמו – **סטלין**, יכולה לשמש נושא למאמרים רבים בנושא. מצד אחד, סטלין היה האיש שהנהיג את עמו מבירא עמיקתא לאיגרא רמא. בימי הצאר הייתה רוסיה מדינה חקלאית ומפגרת מבחינה טכנולוגית. סטלין הפך את ברית המועצות למעצמת על, מדינה אשר הדבירה את האנאלפבתיות, וסיפקה שירותי בריאות וחינוך לכל תושביה ללא תשלום, ולכן גם היום רוסים רבים מעריצים אותו ורואים בו פטריוט רוסי אמיתי. מצד שני, סטלין היה דיקטטור אכזר, אשר תחת שילטונו שהו בכל רגע נתון כ-10% מאוכלוסיית המדינה במחנות עבודה. הוא אחראי למותם של עשרות מיליונים, בעיקר מאזרחי ארצו, ובכך נרשם כגדול הרוצחים בהיסטוריה, לצד **היטלר ומאו דזה-דונג**.

כאמור, ניתוח הישגיו ופשעיו של סטלין דורש הרבה יותר מאשר מאמר בודד בכתב עת בולאי. המאמר שלי הפעם יעסוק רק בפן אחד של דמותו של סטלין – נושא פולחן האישיות חסר התקדים אותו טיפח. ליתר דיוק, המאמר יעסוק בהבטים הבולאיים של פולחן אישיות זה.

אחד מבכירי הבולאים בארץ הביע בפני את פליאתו, על כך שבימי חייו של סטלין לא הנפיקה ברית המועצות בולים עם דיוקנו (הבול משמאל הונפק כשנה לאחר מותו) של סטלין. זוהי עובדה מפתיעה, בהתחשב בכך שדמותו של היטלר, אויבו הגדול של סטלין, הופיעה על בולי גרמניה הנאצית פעמים רבות. בעקבות הערה זו חקרתי את הנושא, וגיליתי כי המציאות מורכבת הרבה יותר.

תוצאות המחקר שלי, אותו אפרט להלן, מוכיחות כי פולחן "שמש העמים" התקיים גם בעולם הבולאות, אם כי בדרך סמויה ומתוחכמת יותר. החל משנת 1934 ועד מותו בשנת 1953 הופיע דיוקנו של סטלין על גבי 50 מבוליה של ברית המועצות. הופעותיו של סטלין הן סמויות יותר מהמקובל לדיקטטור מסוגו, ומעידות על התחכום של העושים במלאכת שטיפת המוח בשירותו. בנוסף, באותן שנים הונפקו 44 בולים בהם סטלין הוא בבחינת נפקד-נוכח: דמותו אינה נראית, אך רוחו מרחפת מעל.

כל ההתחלות קשות

סטלין היה למזכיר הכללי של המפלגה הקומוניסטית עוד בשנת 1922. לאחר מותו של **לנין**, בשנת 1924, הוא היה חלק מהטריאומוירט (יחד עם **זינובייב** ו**קמנייב** – שניהם יהודים שהוצאו אחר כך להורג), אשר שלט בברית המועצות. רק בשנת 1928 הוכר סטלין כ"ראשון

בין שוויים", עד שבהדרגה השתלט על המפלגה בתחילת שנות השלושים. אין פלא כי הופעת הבכורה של סטלין על גבי בולי ברית המועצות הייתה בשנת 1934: רק לאחר שהוא הצליח לפלס את דרכו לשלטון יחיד בפיסגה ניתן היה לציין זאת בבול.

בשנת 1934 הנפיקה ברית המועצות סדרה של שישה בולים לציין עשור למותו של לנין. אחד הבולים בסדרה, הנראה בתחתית העמוד הקודם, מציג את סטלין ולנין יחדיו. המסר הוא ברור: סטלין הינו יורשו וממשיך דרכו של לנין.

במרכז הבול למעלה: סטלין, לנין מרקס ואנגלס

צימוד דמויותיהם של סטלין ולנין מופיע כ-24 פעמים על גבי בולי ברית המועצות. מעניין במיוחד הוא הבול משנת 1950, המראה את סטלין לצידם של לנין, **מרקס ואנגלס**. המסר הוא, שסטלין הינו כממשיכה של שושלת אידאולוגית של הוגי דעות מרקסיסטיים. לסטלין היו, ללא ספק, גם מעלות רבות, אך דומני שאפילו חסידיו יתקשו לתאר אותו כפילוסוף מעמיק והוגה דעות.

למנצח שיר מזמור

מאמצע שנות השלושים היה סטלין לשליט יחיד כל יכול. הופעותיו על גבי בולים הפכו לתכופות יותר, בפרט לאחר מלחמת העולם השנייה. הניצחון במלחמה עלה לברית המועצות במחיר כבד מאוד, וסטלין היה אשם עיקרי בכך: הטיהורים הגדולים בסוף שנות ה-30 החלישו מאוד את הצבא האדום. חתימת הסכם **ריבנטרופ – מולוטוב איפשרה** לגרמנים לפתוח במלחמה, והפלישה הגרמנית לברית המועצות (מבצע **ברברוסה**) נפלה על הסובייטים בהפתעה גמורה, חרף שפע סימנים מעידים שסטלין בחר להתעלם מהם. בצד זאת, אין להתעלם מהמנהיגות והנחישות אותן הפגין סטלין במהלך המלחמה.

מימין: "לכבוד נצחוננו". דמותו של סטלין על גבי הדגל האדום. במרכז: אות סטלין, מהגבוהים שבאותות ברית המועצות. משמאל: התהילה לסטלין!

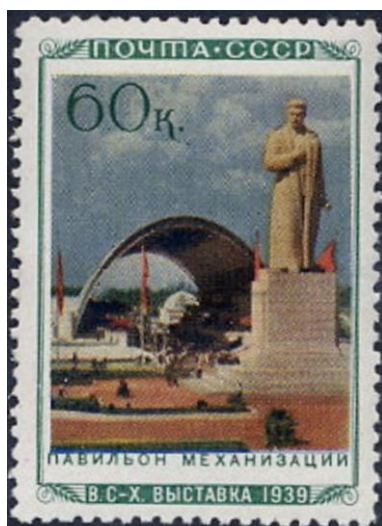
בסיום מלחמת העולם הייתה ברית המועצות למעצמת על. מדינות קומוניסטיות נוספות קמו במזרח אירופה, ופולחן האישיות לסטלין עלה מדרגה נוספת. בין השנים 1934 ל-1944 הונפקו בברית המועצות 11 בולים בהם נראה סטלין. משנת 1945 ועד מותו ב-1953 נוספו להם עוד 38. כשליש מבולים אלה נועדו להדגיש את מקומו של סטלין כמנצח הגדול של מלחמת העולם.

בחרתי להציג כאן (בתחתית העמוד הקודם) שלושה בולים כאלה. הבול הימני משנת 1946 מראה חייל סובייטי מנצח כשהוא מניף את הדגל האדום, אשר במרכזו נראה דיוקנו של סטלין. מי שלא הבין את הרמז העבה ועדיין תוהה למי יש להודות על הניצחון, ימצא תשובה לתהיותיו בבול השמאלי, שהונפק שנה מאוחר יותר: המוני הפרולטריון החוגגים את האחד במאי נושאים כרזה ובה הכיתוב "התהילה לסטלין".

כאן, שם ובכל מקום

אזרחי ברית המועצות היו בוודאי מורגלים לראות את דיוקנו של "שמש העמים" כאן, שם ובכל מקום. גם בעולם הבולאות קיימים מספר מופעים כאלה. בשנת 1950 הנפיקה ברית המועצות סדרה בת ארבעה בולים המוקדשת לחינוך במדינה. אחד הבולים מראה מורה המקריאה סיפור לילדי הכיתה. ברקע, על הקיר ממול, נראית דמות מוכרת. האח הגדול – עינו פקוחה, והוא מבטיח, מן הסתם, חינוך איכותי לילדים.

בול אחר משנת 1940 מוקדש לתערוכה חקלאית, והוא מראה את הפביליון בו נערכה התערוכה. בקדמת הבול נראה הפסל הניצב בכיכר שלפני הפביליון, ובו דמותו של המנהיג. הפסל מגמד לחלוטין את מבנה הפביליון, כדי שאיש לא יוכל להתבלבל בין העיקר לטפל.

רבתי, ההיסטוריה חוזרת!

"ההיסטוריה חוזרת על עצמה פעמיים – פעם כטרגדיה ופעם כפארסה". משפט מפורסם זה של קארל מרקס, בא לידי ביטוי גם בבולי ברית המועצות.

בשנת 1954, לציון מלאת שלושים שנה למותו של לנין, הנפיקה ברית המועצות סדרה בת חמישה בולים. אחד מהם, בערך נקוב של 40 קופיקות, הוכן על פי ציור של האמן **סרוב**, והוא מראה את לנין נושא דברים בפני קהל נלהב של פועלים. מאחורי לנין ובצמוד אליו נראית דמות משופמת שאין לטעות בזהותה. אציין, כי במציאות סטלין כלל לא היה נוכח במעמד זה. בשנת 1987 הונפק בול נוסף בברית המועצות המבוסס על אותו ציור, הפעם בערך נקוב של 5 קופיקות. במהלך שלושים ושלוש השנים שחלפו בין שתי ההנפקות השתנו סדרי עולם בברית המועצות, וכך בהנפקה המאוחרת נעלמה דמותו של סטלין, ומאחורי לנין נראים אנשים בלתי מזוהים. כך חולפת תהילת עולם!

מצא את ההבדלים! מימין: הבול מ-1954 עם דמותו של סטלין. משמאל: בול מ-1987, ללא סטלין.

למען השם

כפי שציינתי בראשית המאמר, בולים רבים של ברית המועצות מימי שלטונו של סטלין אינם נושאים את דיוקנו אך מהווים נדבך נוסף לפולחן האישיות הבולאי של המנהיג הקומוניסטי. הבול מימין מראה קטר הנקרא על שם סטלין (עובדה הנראית בבול), כדי שלאיש לא יהיה ספק מי האיש הסוחר את ברית המועצות קדימה. במרכז ניתן לראות אנייה שוברת קרח הקרויה על שם המנהיג. ספק רב אם אנייה זו הייתה זוכה להנצחה בולאית אילו הייתה קרויה על שם אדם פחות דגול. בצד שמאל ניתן לראות תעלת מים באוזבקיסטן. הקורא מוזמן לנחש על שם מי קרויה התעלה (רמז: השם המפורש מצויין על גבי הבול).

בולים אחרים של ברית המועצות מנציחים מכון רפואי בסוצ'י, טנק ותחנת רכבת תחתית – כולם קרויים באותו שם. בול נוסף מציג את בית הולדתו של סטלין בעיר גורי שבגאורגיה. פריטים בולאיים רבים מוקדשים לעיר סטלינגרד ולמלחמת הגבורה של המגינים עליה, ולמפלת הגרמנים שהייתה מנקודות המפנה במלחמה כולה. יש לציין, כי היטלר יצא מגדרו לכבוש את הערים הקרויות על שם לנין וסטלין – לנינגרד וסטלינגרד. מאותה סיבה בדיוק סטלין ראה חשיבות עליונה בהגנה על ערים אלו. לשני הצדדים היו אבדות עצומות מעל ומעבר לכל הגיון צבאי, וערים אלו הפכו לסמל הטירוף בהתנגשות בין שני הדיקטטורים. היום העיר סטלינגרד נקראת וולגוגרד, כלומר עיר על הנהר וולגה, והעיר לנינגרד חזרה לשמה המקורי – סנט פטרבורג.

דברי חכמים בנחת נשמעים

ביטוי אחר לפולחן האישיות שנערך לסטלין היא הבאת ציטטות מדבריו על גבי בולים. מצאתי עשרה בולים כאלה, כאשר במרביתם המקור מצויין מפורשות. כאשר שמו של

המנהיג אינו רשום הדבר נעשה משום שמדובר במשפט כה ידוע, עד כי לא היה צורך בציון המקור. הדוגמא הבולטת ביותר היא הבול משנת 1945, המתאר את המגננה של הצבא האדום מפני התקיפה הגרמנית במלחמת העולם. בראש הבול מתנוססת הסיסמא "אף לא צעד אחורנית". לא היה בברית המועצות אפילו אדם אחד באותן שנים שלא ידע, כי זו הוראתו של סטלין, הידועה כפקודה מספר 227, לפיה אין לסגת בשום תנאי ובשום נסיבות מפני המתקפה הגרמנית. ואמנם, הצבא הרוסי הציב חיילים חמושים שאכפו את הפקודה, וירו למוות בכל מי שניסה לסגת.

אף לא צעד אחד אחורנית!

מקרה מעניין במיוחד הוא שני הבולים שהונפקו בשנת 1951, ואשר מראים את אנדרטת המלחמה הסובייטית הנמצאת בפארק טרפטו בברלין. האנדרטה מוקדשת לזכרם של הלוחמים הרוסים שמצאו את מותם בקרב על ברלין בחודשים אפריל ומאי 1945. בלב האנדרטה עומד פסלו של החייל הסובייטי המשחרר, האוחז חרב בידו האחת, כשבשניה הוא נושא ילדה גרמניה ומציל אותה ממוות. מסביב לפסל תוחמים את האזור שישה עשר סרקופגים, ועליהם תגליפים המתארים את המתקפה הגרמנית על ברית המועצות. על גבי הסרקופגים מובאים ציטוטים מדבריו של סטלין.

האנדרטה בפארק טרפטו

באופן טבעי למדי, כאשר הוחלט בברית המועצות להנציח את האנדרטה על גבי בולים, נמצא מקום הולם בעיצוב הבולים לציטטות של סטלין. מעניין לציין, כי גם לאחר שברית המועצות עברה את תהליך הדה-סטליניזציה במחצית השניה של שנות החמישים לא שונתה האנדרטה. גם כאשר אוחדה גרמניה בשנת 1991 התחייבה הממשלה הגרמנית לתחזק

את כל האנדרטות הסובייטיות הנמצאות בשטח המדינה, ולא לערוך בהן כל שינוי אלא בהסכמת מוסקבה. כך נותרו דבריו של סטלין חקוקים בסלע עד היום, אם כי מידי פעם הם מושחתים על ידי ונדליסטים.

ולסיום, משהו שמלמד על הפער בין החזון למציאות. בשנת 1936, לאחר דיונים ממושכים, אישר הפרלמנט הסובייטי את נוסח החוקה של ברית המועצות. החוקה מנתה 146 סעיפים, והבטיחה לאזרחי המדינה חירויות רבות, ובהן חופש הדיבור, חופש העיתונות וחופש דת. בעת כתיבתה נחשבה החוקה לליברלית ודימוקרטית מאין

15 שנה לחוקת סטלין (כך כתוב על הבול). שימו לב לטעות ההדפסה – חסר נקבוב למעלה.

כמותה, אך כמובן שהייתה זו אחיזת עיניים בלבד. בפועל, לא יושמו הוראות החוקה אלא במידה ובאופן התואם את כוונותיו של השלטון.

חוקת ברית המועצות של 1936 כונתה "חוקת סטלין", והמנהיג היה אכן מעורב בכתיבתה. בשנת 1952 הונפקה סדרת בולים לציון מלאת 15 שנה לחוקה. על גבי הבולים נרשם אך ורק השם הבלתי רשמי ("חוקת סטלין"), כדי שלא יהיה לאזרחי ברית המועצות כל ספק בזכות מי הם זכו לכל הטוב הזה. הבול אותו אני מציג כאן מדגים את סעיף 119 בחוקה, המבטיח לאזרחי ברית המועצות את הזכות לשעות פנאי.

סיכום

במשך כעשר שנות שלטונו הראשונות עסק סטלין בביצור מעמדו בראש הפירמידה השלטונית בברית המועצות, עד שהפך לשליט יחיד כל יכול. מאז הוא טיפח פולחן אישיות אדיר מימדים, אשר התפרס על פני כל תחומי החיים במדינה.

גם בימי השיא של הפולחן ל"שמש העמים" לא הנפיקה ברית המועצות סדרת בולים עם דיוקנו של הדיקטטור, כשהוא ממלא את מלוא שטחו של הבול. עובדה זו בולטת בהשוואה למדיניות ההנפקה של דיקטטורה אחרת מאותם ימים, שגם בה התקיים פולחן אישיות למנהיג אכזר – גרמניה הנאצית. אולם, אין להסיק מכך שהשלטונות הסובייטים לא גייסו את הבולאות להפצת תעמולה בזכות המנהיג שלהם. המחקר שלי מצביע על למעלה ממאה בולים שונים, המבטאים את פולחן אישיות של סטלין במגוון צורות. המסקנה העולה מהדברים היא, שהבולאות הסובייטית הפגינה מידה גבוהה יותר של תחכום בדרכי התעמולה בהם נקטה ממקבילתה הנאצית.

אריה שוהם, יליד ברית המועצות, אוסף בולים בנושא יהדות, מלחמת העולם השנייה והשוואה. כתובתו למשלוח תגובות: avsproj@gmail.com